

# Stoletnica Spomenice za varstvo prirode

## Okoliščine nastanka Spomenice

Stane Peterlin

V prvem zvezku *Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo* najdemo na straneh 41-42 kratko notico pod naslovom *Za varstvo prirode*, in sicer:

---

Prof. F e r d. S e i d l je stavil na občnem zboru »Muzejskega društva za Slovenijo« dne 28. aprila 1919 naslednji predlog za varstvo prirode:

Občni zbor Muzejskega društva za Kranjsko prosi slavno poverjenišvo kraljevine SHS za nauk in bogočastje, da vzame z vsemi sredstvi v zaščito ohranitev prirodnih spomenikov in ohranitev potrebnih prirodnin, in da zastopa svoje mnenje ob potrebi tudi v naučnem ministrstvu v Beogradu.

Varstvo prirode je postalo potrebno spričo nesmotrenega pustošenja in uničevanja že pred svetovno vojno. Neprimerno večjemu, naravnost skrajnemu ropanju je bila priroda izpostavljena med vojno. Te slabe razvade in zle posledice, ki pretijo, da oropajo naše lepe krajine najznačilnejšega živalskega in rastlinskega nakita, je treba s trdno voljo in z vsemi sredstvi zaježiti in ustaviti. Naše gore, naši gozdovi, naše poljane naj ohranijo kolikor mogoče svoje prirodno lice in naj ne zamro v neme pokrajine! V to svrhu predlagam za izvršitev gorenjega predloga to-le:

1. Lov četveronogate in pernate divjačine ter ribji lov naj se zavarujeta s strogimi postavami in odredbami; v posvetovanje o tem naj se povabijo vešči lovci. Potrebna je ta ukrenitev iz prirodnovarstvenega, važna iz gospodarskega stališča.
2. Zakon o varstvu ptic naj se dosledno izvaja in njega izvršitev nadzira; doslej smo ga imeli samo na papirju. V drugih državah (na Angleškem, v Švici, na Francoskem i.dr.) so ga strogo izvrševali.
3. Postavi naj se zakon za varstvo rastlin, kakor ga imajo že v drugih državah (n.pr. v Švici). Mnogokateri izletniki brezobzirno trgajo po cvetličnih livadah; pa še predno dospejo domov, pomečejo kar svežnje zvenelih cvetlic proč. Na ljubljanskem trgu lahko opazujemo kar jerbase cvetlic, izruvanih dostikrat s koreninami (med njimi redko *Daphne blagayana*, *Daphne cneourum* i.dr.), na gorenjskih postajah ponujajo kar šopke očnic (»planink« *Leontopodium alpinum*), ki so mnogokrat izruvane cele iz zemlje. Po naših Alpah nabirajo kar polne koše zdravilnih rastlin s koreninami in koreninami; tako so v Kamniških Alpah zatrli nekatere vrste lepih sviščev (*Gentiana*) že skoraj popolnoma; istotako alpsko možino (*Eryngium alpinum*). Ako bo šlo to skrunjenje prirode dalje, bodo naše krajine kmalu gole in neme.
4. Pri osuševalnih delih na ljubljanskem barju naj se skuša ohraniti kolikor mogoče vsaj e d n a parcela v njenem prirodnem bistvu.

Podpisani svetuje, da se povabijo k posvetovanju o tej ukrenitbi zlasti gg. šolski svetnik Alfonz Pavlin, ravnatelj dr. B e v k, višji šolski nadzornik dr. L. P o l j a n e c in prof. dr. Gv. S a j o v i c, in stavi občnemu zboru ta svoj predlog, da ga sprejme po deputaciji na pristojno oblast.

Predlog je bil soglasno sprejet.

---

Poznavalcem zgodovine slovenskega varstva narave ne bo ušla podobnost tega zapisa s kasnejšo *Spomenico* (Beuk, 1920: 69-75), ki jo danes označujemo kot prvi slovenski nacionalni program za varstvo narave. Nesporno je, da je iz navedene Seidlove pobude najprej v okviru Muzejskega društva za Slovenijo nastal poseben »Odsek za varstvo prirode in prirodnih spomenikov v Jugoslaviji«, ta pa je v slabega tri četrt leta sestavil *Spomenico* in jo 20. januarja 1920 predložil pokrajinski vladi za Slovenijo.

Med obema dokumentoma so poleg sorodnosti tudi razlike, predvsem v tem, da je iz Seidlovega (najbrž na hitro pripravljene) predloga slutiti avtorjevo dobro poznavanje domačih in tujih razmer na področju varstva narave, medtem ko je *Spomenica* za svoje čase izjemno dobro pripravljen in celovit dokument. – Vendar se zdaj ne bi ustavljali ob vsebini in uresničevanju zahtev iz *Spomenice*, saj smo se je večkrat spomnili po letu 1976, ko je bilo v zborniku *Varstvo spomenikov* prvič ponatisnjeno celotno besedilo, in ob kasnejših jubilejih. Pomudimo se ob manj znanih okoliščinah nastanka.

Če se je še pred desetletji zdelo, da je *Spomenica* nastala v dotlej naravovarstveno praznem okolju, pa se postopoma odkrivajo njeni idejni predhodniki. Brez dvoma je k razjasnitvi njenega nastanka (poleg Seidlove pobude) veliko doprinesla objava Paulinovega rokopisa o naravnih spomenikih na Kranjskem (Mayer, 1988). Zdaj tudi besedilo spomenice lahko beremo drugače; med naštetimi predlogi, idejami in imeni slutimo duh tedanjega, za nastajanje naravovarstvenega gibanja zelo zanimivega časa. To je bila doba, ko so bile slovenske dežele neposredno vključene v evropska gibanja. In še nekaj: ob nastajanju *Spomenice* so se zbrali skoraj vsi, ki so v tedanji Sloveniji kaj vedeli o varstvu narave. Manjkala sta

le dva: Albin Belar in Anton Šivic. Belar je bil zaradi svojega prejšnjega izrazitega avstrofilstva v novi državi popolnoma izključen iz javnega življenja, Anton Šivic pa se je Odseku za varstvo prirode priključil nekaj let kasneje. Življenje in delo Albina Belarja sta pred desetimi leti izčrpno predstavila Renato Vidrih in Jože Mihelič v knjigi *Albin Belar, pozabljeni slovenski naravoslovec* (Vidrih R., Mihelič J., 2010).

Ferdinand Seidl (1856-1942) je bil eden zadnjih slovenskih naravoslovnih poliistorjev, saj skoraj ni področja, ki ga vsaj občasno ne bi zamikalo. Nas tukaj zanima predvsem njegovo naravovarstveno delovanje, ki ni omenjeno ne v njegovi avtobiografiji niti v drugih kratkih biografskih prikazih Seidlovega življenja in dela. Iz tega sklepamo, da je bilo njegovo obdobje naravovarstvenega zanimanja očitno kratko, najbrž je trajalo le nekaj let. Edini rezultat je bila pobuda za kolektivno sestavljeno *Spomenico*, ki je bila morda zanj obrobna zadeva, za naše varstvo narave pa temeljni kamen. Seidl je poznal Paulinovo rokopisno delo. Očitno je poznal tudi eno najstarejših mednarodnih naravovarstvenih konvencij: o varstvu koristnih ptic, ki je bila sestavljena v Parizu leta 1902. Kljub temu, da je bil odličen poznavalec narave in naravnih znamenitosti slovenskih pokrajin, ni predlagal za zavarovanje nobenega od izjemnih pojavov nežive narave. Pač pa se je zavzel za ohranitev »živalskega in rastlinskega nakita« in dela Ljubljanskega barja. Očitno mu je bilo pri tem pomembnejše merilo ogroženost kot sama redkost ali izjemnost pojava.

V Paulinovem rokopisu iz leta 1906, ki je bil očitno znan še kateremu od sodobnikov iz ožjih in širših naravoslovnih krogov, je jasno prepoznavna in omenjena vez s šolo Huga Conwentza, tedaj nesporno najvplivnejšega evropskega naravovarstvenika.



*Priložnostna poštna znamka,  
ki jo je Pošta Slovenija posvetila  
100-letnici Spomenice za varstvo prirode.*

Paulin uporablja njegov pojem in definicijo naravnega spomenika (Naturdenkmal). Pojem »naravni spomenik« (monument de la nature) je prvi uvedel Alexander von Humboldt leta 1819, uporabil ga je kot romantično obarvano simbolno prispodobo za poudarjanje veličine nekega starega

in mogočnega drevesa. Kasneje je Schweinfurth (po Becku, 1911: 4) vsebino naravnega spomenika razširil tudi na neživo naravo (za neko skalo izjemnih oblik in dimenzij). Conwentz pa je ob prelomu iz 19. v 20. stoletje pojem naravnega spomenika oživil in mu dal novo, mnogo širšo vsebino. Pod tem pojmom je namreč združil vse, kar je bilo v tistem času predmet posebnega varstvenega zanimanja: osebkje žive in pojave nežive narave, ogrožene rastlinske in živalske taksonne in varstva vredna območja: kot habitati ali estetsko vredna krajina. Paulin je bil botanik, zato so njegove varstvene pobude usmerjene predvsem na to področje.

Mnogo premalo so nam znana naravovarstvena prizadevanja Albina Belarja. Vse doslej znane navedbe so drugotne, njegovih izvirnih dokumentov javnost ne pozna. Večina njegovega dela je bila uničena ali porazgubljena še v času njegovega življenja med obema vojnoma. *Spomenica* navaja, da je prek Avstrijsko-nemškega planinskega društva posredoval osrednji vladi na Dunaju predlog za zavarovanje Doline Triglavskih jezer. Belar je eden od zgodnjih primerov znanstvenika, ki sta mu bila zaradi njegovega političnega prepričanja uničena kariera in vse pre-

ostalo življenje. Paulin je poznal Belarjev predlog; Seidl ga v prvi pobudi ne omenja – ali ga ni poznal ali ga je zavestno prezrl, »spomeničarji« pa so ga že vključili v svoj program.

Okrožnica avstro-ogrskega kmetijskega ministrstva za začetek sistematičnega popisovanja varstva vrednih delov narave, ki jo je objavila tudi naša *Carniola* pod naslovom *Za varstvo prirodnih spomenikov (Carniola, 1917: 271-272)*, je vsebinsko sestavljena popolnoma v duhu Conwentzovih napotkov (Conwentz, 1905). Conwentz je bil sistematičen in operativen naravovarstvenik, zavzemal se je za inventariziranje delov ogrožene narave. Prvemu v Evropi mu je leta 1906 v Berlinu v tedanjem nemškem cesarstvu uspelo institucionalizirati varstvo narave (Hellmich, 1953: 8). Po njegovem zgledu so bile v mnogih sosednjih deželah ustanovljene podobne naravovarstvene postaje, med prvo svetovno vojno tudi na Dunaju za območje tedanje Avstrije – torej tudi za naše dežele (Fachstelle für Naturschutz in Österreich – Strokovna postaja za varstvo narave v Avstriji). Usoda njenega delovanja nam ni znana, tudi okrožnica v *Carnioli* je tedaj padla v vojno viхро. *Spomenica* je priporočilo okrožnice za »sestavo vseh prirodnih spomenikov« praktično prezrla, lotila se je že znanih in nerešenih primerov ogrožene narave. Šele več desetletij kasneje se je A. Šivic kot pristojni strokovnjak v banovinski upravi lotil inventariziranja metodično pretehtanih rokopisnih »izkazov«, nato pa je med vojno objavil tudi njihov povzetek v članku *Domovinski prirodni spomeniki* (Šivic, 1944).

Pretok naravovarstvenih informacij pa je v obdobju pred prvo svetovno vojno tekkel tudi v drugo smer, od nas proti severu. V že omenjenem Beckovem nemškem priročniku najdemo med pregledom naravovarstvenih prizadevanj po svetu tudi poročilo o sta-

nju v Avstriji. Med konkretnimi uspehi varstva narave je navedeno, da so v posameznih deželah (mi vemo, da so to bile naše dežele!) zavarovane nekatere ogrožene rastlinske vrste, med njimi Blagajev volčin in planika (Beck, 1911: 98). V članku A. Guttenberga (1913: 59) pa najdemo navedbo o zavarovanju kočevskih pragozdnih ostankov. To so bili za tisti čas odmevni varstveni uspehi, ki so služili za spodbudo in primer tudi sosedom v Srednji Evropi. Program *Spomenice* se je delno uresničil že v naslednjih štirih letih, ko so bile zavarovane ogrožene rastlinske in živalske vrste ter za dobo 20 let ustanovljen »Alpski varstveni park« v Dolini Triglavskih jezer, kasneje pa je zalet uplahnil zaradi nezrelosti in zaostalosti nove skupne države Kraljevine Jugoslavije.

#### Literatura:

- Anon., 1917: Za varstvo prirodnih spomenikov. Carniola, vol. 8: 271-272; Ljubljana.*  
*Beck, W., 1911 (?): Die Naturdenkmalpflege. Stuttgart: Verlag von Strecker & Schroeder.*  
*Beuk, S., 1920: Spomenica, ki jo je predložil odsek za varstvo prirode in prirodnih spomenikov pokrajinski vladi za Slovenijo. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, B-Priradoslovni del, vol. 1, str. 69-75; Ljubljana.*  
*Conwentz, H., 1905: Die Gefaehrung der Naturdenkmaeler und Vorschlaege zu ihrer Erhaltung (3. Aufl.); Berlin.*  
*Guttenberg, A., 1913: Naturschutz und Naturschutzgebiete. Zeitschrift des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins, Vol. 44: 54-61; Wien.*  
*Hellmich, W., 1953: Natur- und Heimatschutz. Stuttgart: Franckh'sche Verlagsbandlung.*  
*Mayer, E., 1988: Usoda in vsebina rokopisa A. Paulina »Ueber botanische Naturdenkmaeler in Krain. Biološki vestnik, 36: 33-52; Ljubljana.*  
*Seidl, F., 1920: Za varstvo prirode. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, A-Zgodovinski del, vol. 1, str. 41-42; Ljubljana.*  
*Šivic, A., 1944: Domovinski prirodni spomeniki. Priradoslovna izvestja, 1: 184-197; Ljubljana.*  
*Vidrih, R., Mibelič, J., 2010: Albin Belar, pozabljeni slovenski naravoslovec. Radovljica: Didakta.*